

Zjawisko dysleksji

Obecnie problem dysleksji jest powszechnie znany, jednak mało kto wie czym charakteryzuje się to zjawisko. W rozdziale podjęta zostanie próba wyjaśnienia podstawowych pojęć związanych z dysleksją, a więc jej definicje, przyczyny powstawania, rodzaje oraz jej objawy.

Definicje dysleksji w świetle literatury

Zjawisko dysleksji istnieje tak długo, odkąd tylko ludzie zaczęli posługiwać się pismem w komunikacji interpersonalnej. Natomiast dysleksję u dzieci opisano prawie sto lat temu. Na początku dysleksję zauważono u osób dorosłych. Pierwszeństwo opisanie dysleksji rozwojowej przypisuje się angielskiemu lekarzowi i okuliście W. P. Morganowi. W 1896 roku opublikował on w *British Medical Journal* artykuł opisujący pierwszy przypadek dysleksji rozwojowej. Opisany został 14-letni inteligentny chłopak, który nie mógł nauczyć się czytać (M. Bogdanowicz, 1994, s. 8-9).

Osoby z dysleksją spotykamy w każdym państwie. Europejskie Towarzystwo Dysleksji poinformowało w roku 1998, iż w krajach Unii Europejskiej żyje 37 milionów osób z dysleksją. Częstotliwość występowania dysleksji szacuje się na około 10% populacji. Zaburzenia dyslektyczne w stopniu głębokim ocenia się na około 4% (M. Bogdanowicz, M. Smoleń, 2004, s. 5).

Dzieci z dysleksją przybywa coraz to więcej. W ostatnich latach dysleksja to już nie tylko problem dzieci ze szkoły podstawowej, ale i też młodzieży szkoły gimnazjalnej i szkoły średniej. Termin dysleksja pojawił się po raz pierwszy pod koniec XIX wieku. Termin ten pochodzi od języka greckiego *dys* – słaby i łacińskiego *lego* – czytam. Dysleksja w praktyce występuje z dysortografią – są to trudności w opanowaniu poprawnej pisowni oraz z dysgrafią, rozumianą jako trudności w opanowaniu właściwego poziomu graficznego pisma (B. Zakrzewska, 2006, s. 5-7).

Dysleksja to specyficzne trudności w opanowaniu prawidłowego czytania. Dysleksję można rozpoznać u dziecka, kiedy jest już ono rozwinięte intelektualnie. Istnieje możliwość, że trudności w czytaniu mogą szybciej ustąpić niż w pisaniu. Mimo tego stwierdzenia część dyslektyków nie osiąga nigdy biegłości w czytaniu (J. Mickiewicz, 2002, s. 63).

Światowa Federacja Neurologów w Dallas w roku 1968 określa dysleksję jako: „niemożność opanowania umiejętności czytania i pisania pomimo typowej metody nauczania, prawidłowego poziomu inteligencji i sprzyjających warunków socjoekonomicznych. Jest ona spowodowana zaburzeniami podstawowych procesów poznawczych, często o podłożu konstytucjonalnym” (B. Kaja, 2003, s. 11).

Najnowsza definicja dysleksji zaproponowana w roku 1994 przez Towarzystwo Ortona w USA zakłada, że „Dysleksja jest jednym z wielu różnych rodzajów trudności w uczeniu się”.

W celu dobrego zrozumienia specyficznych trudności w pisaniu i czytaniu należy wyjaśnić pojęcie prawidłowego czytania i pisania.

M. Tyszkowa uważa, że „czytanie stanowi złożoną, wieloetapową i rozłożoną w czasie czynność, angażującą wiele funkcji psychomotorycznych, czyli jest skomplikowanym procesem, angażującym w wieloraki sposób różnorodne czynności dziecka-sensoryczne (wzrokowe, słuchowe, kinestyczne), ruchowe (artykulacyjne i manualne), poznawcze (pamięciowe, spostrzeżeniowe), a głównie czynności umysłowe” (M. Tyszkowa, 2001, s. 8).

Według Wróbla definicja „pisania” mówi nam, że „pisanie jest złożonym procesem, pewną całością psychomotoryczną, obejmującą słuchowe wydzielanie głoski, znalezienie jej odpowiednika literowego, zapamiętanie litery oraz kolejności rozmieszczenia liter w wyrazie, napisanie litery lub wyrazu, zaś szereg tych ruchów wykonują różne części aparatu ruchowego ręki pod kierownictwem kory mózgowej” (T. Wróbel, 2004, s. 10).

Do najważniejszych cech dysleksji możemy zaliczyć problemy w czytaniu, pisowni, pisaniu, pamięci, organizacji, rozwoju zdolności ruchowych, rozwoju mowy.

Największe kłopoty w czytaniu, sprawia dzieciom dyslektycznym odszyfrowywanie tekstu. Dzieciom z dysleksją zdarza się również zamieniać słowa na inne podczas głośnego czytania. Aby rozwijać płynność czytania u dzieci dyslektycznych należy korzystać z tekstów, które przeznaczone są dla młodszych czytelników lub z tekstów, które dotyczą tematów, które szczególnie interesują dzieci. Należy też pamiętać o tym, aby za każdą podejmowaną próbę chwalić dziecko. Czytanie ze zrozumieniem może sprawiać dzieciom dyslektycznym wiele kłopotów, gdyż mają one problemy z płynnością oraz odszyfrowywaniem tekstu. Dzieci dotknięte dysleksją mogą mieć problemy z uporządkowywaniem elementów, a więc z ustawianiem liter lub części słów w niewłaściwej kolejności. Dziecko z dysleksją ma problemy z pisownią. Dotyczy to przede wszystkim zapamiętywania zasad pisowni, zapisywania liter w niewłaściwej kolejności, problemów z końcówkami wyrazów, mylenia

lub pomijania samogłosek. Dłuższe wypowiedzi pisemne są zwykle niechętnie podejmowane przez dzieci dyslektyczne. Wypracowania są zazwyczaj źle zaplanowane i chaotyczne. Dzieci dotknięte dysleksją mogą mieć nieregularne pismo oraz niekonsekwentnie stosować wielkie litery. Dzieci z dysleksją mogą mieć kłopoty z krótkotrwałą i długotrwałą pamięcią. Mogą także z trudem przypominać sobie niedawno zapamiętane informacje. Do ostatnich cech dysleksji możemy zaliczyć kłopoty z ułożeniem planu nauki, problemy z koordynacją ruchową, mylenie podobnych dźwięków, słaba dykcja, kłopoty ze składaniem liter i dźwięków w słowa, kłopoty ze składnią, problemy z zapamiętywaniem nazw przedmiotów (G. Reid, 2006, s. 8-12).

Rodzaje i przyczyny dysleksji

Istnieje wiele klasyfikacji typów dysleksji, jednak do najczęściej wymienianych należą: dysleksja wzrokowo-przestrzenna, dysleksja słuchowo-językowa, dysleksja mieszana, dysleksja integracyjna.

Dysleksja wzrokowo-przestrzenna dotyczy zaburzeń percepcji i pamięci wzrokowej powiązanych z zaburzeniami koordynacji wzrokowo-ruchowo-przestrzennej.

Dysleksja słuchowo-językowa to zaburzenia percepcji i pamięci słuchowej dźwięków mowy powiązane z zaburzeniami funkcji językowych.

W dysleksji mieszanej występują dysfunkcje jednocześnie w kilku obszarach.

W dysleksji integracyjnej pojedyncze funkcje nie wykazują zakłóceń, zaburzenia dotyczą ich koordynacji.

Natomiast D. Bakker wyróżnia dwa typy dysleksji: typ "P" – percepcyjny, w którym dziecko czyta prawą półkulą oraz typ "L" – lingwistyczny, gdzie dziecko czyta lewą półkulą. Zależy to od tego, która z półkul mózgowych wykazuje zaburzenia funkcjonalne (za: M. Bogdanowicz, 1994, s. 34).

M. Bogdanowicz wyróżnia następujące formy dysleksji rozwojowej; dysleksję, dysortografię, dysgrafię.

Pojęcie „dysortografia” oznacza specyficzne trudności w opanowaniu poprawnej pisowni. Dysortografia to zaburzenia w procesie komunikowania się za pomocą pisma. Termin „dysortografia” pochodzi z języka greckiego *orthos* – prawidłowy i *grapho* – piszę, rysuję.

Pojęcie „dysgrafia” również pochodzi z języka greckiego *grapho* –piszę, rysuję. Dysgrafia to trudności związane z opanowaniem właściwego poziomu graficznego pisma. Terminem tym potocznie oznacza się „brzydkie” pismo (M. Bogdanowicz, 2004, s. 81).

Na oznaczenie specyficznych trudności w czytaniu i pisaniu używają niektórzy autorzy zamiast terminu „dysleksji rozwojowej” pojęcia np: „ślepotą słowną” (M. Bogdanowicz, 1994, s. 13”).

Warto również wspomnieć o pojęciu „dyskalkulia”. Jest to zaburzenie w nauce liczenia u dzieci o normalnej inteligencji. Zaburzenie to często występuje przy dysleksji.

L. Košč (1972) uważa dyskalkulię rozwojową jako zaburzenie zdolności matematycznych oraz podaje różne jej rodzaje takie jak: dyskalkulia werbalna, dyskalkulia proktognostyczna, dyskalkulia graficzna, dyskalkulia ideognostyczna oraz dyskalkulia operacyjna.

Dyskalkulia werbalna dotyczy zaburzeń umiejętności słownego wyrażania pojęć i zależności matematycznych, np. nazywanie cyfr, symboli działań.

Dyskalkulia proktognostyczna (wykonawcza) to trudności w obliczaniu liczebności zbiorów, porównywaniu wielkości i ilości, szeregowaniu obiektów według kolejności rosnącej lub malejącej.

Dyskalkulia graficzna dotyczy trudności z zapisywaniem liczb i symboli operacyjnych oraz z zapisem pisemnym działań.

Dyskalkulia ideognostyczna (pojęciowo-wykonawcza) sprowadza się do trudności rozumienia idei matematycznych, relacji niezbędnych do wykonywania obliczeń pamięciowych, trudności w dostrzeganiu zależności liczbowych np. 5 to połowa z 10.

Dyskalkulia operacyjna sprawia trudności wykonywania działań matematycznych pomimo dobrych możliwości wzrokowo-przestrzennych oraz umiejętności czytania i pisania liczb.

Do pierwotnych przyczyn dysleksji rozwojowej zaliczamy: koncepcję genetyczną, koncepcję opóźnionego dojrzewania centralnego układu nerwowego, koncepcję organiczną, koncepcję psychodysleksji, koncepcję hormonalną.

Przyczyn występowania dysleksji jest wiele, dlatego mówi się o polietiologii dysleksji, czyli o wieloprzyczynowości. U tego samego dziecka istnieje możliwość wystąpienia wszystkich przyczyn jednocześnie. Do jednej z przyczyn dysleksji należy zaliczyć uwarunkowania dziedziczne. Wystąpienie dysleksji jest również możliwe na skutek patologicznej ciąży matki lub nieprawidłowego przebiegu porodu. W roku 1911 F. Warburg stwierdził, że dysleksja rozwojowa jest częściej spotykana u wcześniaków niż u dzieci

z prawidłowych ciąż. Zostały przeprowadzone wywiady z rodzicami dyslektyków, z których wynika, że dzieci dyslektyczne narażone były na działanie niekorzystnych czynników w okresie okołoporodowym, takich jak: wirusy, szkodliwe substancje, napromieniowanie, niedotlenienie itp. Dysleksja może być też uwarunkowana organicznie. Oznacza to, że przyczyną dysleksji rozwojowej są zmiany struktury tkanki mózgowej. Niektórzy eksperci od dysleksji rozwojowej uważają, że dysleksja może być skutkiem przeżytego urazu psychicznego. Najnowsza koncepcja etiologii dysleksji zakłada, że dysleksja może mieć związek z zaburzeniami hormonalnymi. Znakomity neurolog N. Geschwind zauważył, że nadprodukcja testosteronu w okresie prenatalnym sprzyja występowaniu dysleksji (M. Bogdanowicz, 1994, s. 24-30).

Niewiele wiemy, jakie są prawdopodobne zalety dysleksji. Mimo tego nie ulega wątpliwości, że osoby dyslektyczne posiadają wielki talent artystyczny, odkrywczy, polityczny i przedsiębiorczy. Dysleksja umożliwia kreatywne myślenie oraz postrzeganie całości. Te zdolności występują częściej u dyslektyków, niż u „normalnych” ludzi. Istnieje duża liczba sławnych osób, które miały dysleksję, np: Andersen, Churchill, Einstein, da Vinci. Bardzo często najinteligentniejsze dzieci dotknięte są dysleksją. Przez społeczeństwo piętnowane są jednak, jako leniwe i głupie, mimo tego, że są bardzo bystre jak ich rówieśnicy. Efektem dysleksji staje się coraz częściej utrata pewności siebie. Dysleksja może doprowadzić do depresji i niepowodzeń. Następnie może dojść do frustracji, agresji a nawet przestępstwa (J. Stein, 2004, s.8, 34-35).

Badania przeprowadzone o dysleksji potwierdzają, że dysleksja jest zaburzeniem zależnym od płci. Dysleksja występuje znacznie częściej u chłopców aniżeli u dziewczynek. Proporcja dziewcząt do chłopców wynosi 1:3, albo nawet 1:5. Opracowania naukowe wskazują, że u osób płci męskiej obok dysleksji występują inne zaburzenia układu nerwowego, takie jak: nadpobudliwość, autyzm, opóźnienie umysłowe, czy też epilepsja (A. Grabowska, D. Bednarek, 2004, s. 217).

Nie ma jednoznacznej odpowiedzi na pytanie, dlaczego dysleksja częściej występuje u chłopców niż u dziewczynek. N. Geschwind wskazuje np. na funkcje hormonu męskiego. Nadprodukcja testosteronu u chłopców w okresie płodowym modeluje rozwój mózgu, a tym samym wywołuje dysleksję. Inni natomiast uważają, że chłopcy poprzez większą nadpobudliwość psychoruchową, agresję i problemy wychowawcze, są w centrum zainteresowania nauczyciela. Sprzyja to temu, że częściej są kierowani do poradni pedagogicznych. W związku z tym, dochodzi do wcześniejszego i częstego wykrywania dysleksji. Są i tacy, którzy sądzą, że chłopcy z dysleksją mają większe trudności z adaptacją

i wyrównywaniem deficytów rozwojowych, co sprzyja wystąpieniem tych trudności u płci męskiej (M. Bogdanowicz, 1994, s. 25).

Symptomy ryzyka dysleksji

Termin „ryzyko dysleksji” po raz pierwszy został zaprezentowany w 1993 roku przez M. Bogdanowicz. Termin ten stosuje się wobec młodszych dzieci, które wykazują wybiórcze zaburzenia w rozwoju psychoruchowym, mogące warunkować wystąpienie dysleksji. Termin ten można również stosować w odniesieniu do uczniów, którzy napotykają na nasilone trudności w nauce. Dzieckiem ryzyka dysleksji jest każde dziecko z nieprawidłowo przebiegającej ciąży i skomplikowanego porodu. Należy szczególnie uważnie obserwować rozwój dziecka urodzonego przedwcześnie, z niską wagą urodzeniową, w złym stanie fizycznym (w skali Apgar poniżej 6 punktów). M. Bogdanowicz opracowała Skalę Ryzyka Dysleksji (SRD). Jest to narzędzie diagnostyczne mające na celu wczesne wykrycie symptomów, które mogłyby wskazać na możliwość wystąpienia specyficznych trudności w czytaniu i pisaniu.

Ryzyko dysleksji może wystąpić u osób obciążonych genetycznie, czy też osób pochodzących z nieprawidłowo przebiegającej ciąży i porodu, bądź u których występują symptomy ryzyka dysleksji.

Dzieci ryzyka dysleksji mogą być rozpoznane przez rodziców, logopedów i nauczycieli na podstawie charakterystycznych objawów (M. Bogdanowicz, 2002, s. 42-57).

Pierwsze symptomy, które mogą zapowiadać dysleksję, mogą pojawić się już we wczesnym dzieciństwie. Jeżeli przed ukończeniem pierwszego roku życia dziecko raczkuje niechętnie albo wcale, czy też ma problemy z utrzymaniem równowagi, to może być zapowiedź dysleksji. Dzieci z ryzykiem dysleksji znacznie później zaczynają stawiać pierwsze kroki i biegać. Mają też trudności z układaniem klocków oraz samodzielnym ubieraniem, nie próbują rysować. Jeżeli dziecko późno zaczyna mówić, a w wieku trzech lat porozumiewa się jedynie za pomocą pojedynczych wyrazów oraz prostych zdań, wówczas może to być ważny symptom ryzyka dysleksji. Niestety jest on często lekceważony przez rodziców.

Ważny jest także okres przedszkolny. Dzieci z ryzykiem dysleksji nie lubią zabaw manipulacyjnych, mają trudności z układaniem puzzli, nie lubią rysować, nie pamiętają

wierszyków, mylą nazwy pór dnia, dni tygodnia. Mają problemy z utrzymaniem równowagi, np. z jazdą na rowerze, chodzeniem po linii, staniem na jednej nodze. Dzieci z ryzykiem dysleksji nie umieją, klaszcząc, podzielić słowa na sylaby oraz mają trudności w uczeniu się pisania.

Jeżeli opisane wyżej symptomy nie zostaną dostrzeżone, wówczas mogą się pojawić na początku nauki szkolnej nasilone już trudności w czytaniu oraz pisaniu. Jeśli szybko nie zostanie dziecku udzielona pomoc, objawy będą się pogłębiać, a wraz z nimi niepowodzenia szkolne. Od klasy czwartej dziecko będzie miało kłopoty ze wszystkimi przedmiotami.

Biorąc pod uwagę ryzyko dysleksji, ważne są przede wszystkim pierwsze cztery lata nauki (od klasy 0 do IV). Rodzice powinni zapewnić dziecku pomoc, do której można zaliczyć: kształcące zabawy, zajęcia wspomagające rozwój, codzienną pomoc w pracy szkolnej.

Należy pamiętać, że nie każde dziecko ryzyka dysleksji musi stać się uczniem dyslektycznym. (M. Bogdanowicz, A. Adryjanek, M. Rożyńska, 2010, s. 6-7).

Symptomy dysleksji można zaobserwować w

- czytaniu: wolne tempo czytania, słaba technika czytania, znaczna liczba błędów, słabe rozumienie przeczytanego tekstu, czy też niechęć do czytania;
- pisaniu: trudności w pisaniu ze słuchu, ze wzoru i z pamięci, błędy w pisaniu;
- zachowaniu: objawy nieharmonijnego rozwoju psychomotorycznego

(M. Bogdanowicz, A. Borkowska, Warszawa 2010, s. 103-104).

Do najczęściej wymienianych problemów osób dyslektycznych należy wymienić trudności w dekodowaniu pojedynczych słów oraz opanowanie umiejętności czytania.

Do innych objawów dysleksji można zaliczyć: trudności w opanowaniu czynności pisania, trudności w opanowaniu poprawnej pisowni, występowanie nieprawidłowości w zdolnościach adaptacyjnych, zaburzona umiejętność planowania, zaburzona umiejętność liczenia, trudności fonologiczne, trudności motoryczne, problemy z automatyzacją, wczesne trudności z rozwojem mowy (M. Bogdanowicz, 2011, s. 46-47).

Sytuacja szkolna uczniów dotkniętych dysleksją

Poza rodziną ważna dla dziecka jest szkoła. Uczeń dotknięty dysleksją napotyka wiele sytuacji dla siebie trudnych. Wielu uczniów z trudnościami w uczeniu się ma poważne

problemy w relacjach interpersonalnych. Warto jest pomagać dziecku w nawiązywaniu dobrych kontaktów z rówieśnikami, której akceptacji i uznania tak pragną. Pozycja dziecka w klasie może wzrosnąć np. przez fakt, że ma najciekawszą kolekcję kamieni, czy też życzliwie odnosi się zarówno do pracowników szkoły, jak i do rówieśników. Uczeń ze specyficznymi trudnościami w uczeniu się często otrzymuje do wypełnienia różne formularze, musi umieć odpisać pod presją czasu z tablicy ogłoszeń plan lekcji itp (E. Domagała-Zyśk, 2001, s. 412).

Większości uczniom z dysleksją brakuje pewności siebie, mają niską samoocenę. W szkole zdarza się, że odgrywają rolę „klasowego błazna” lub zachowują się prowokacyjnie, co sprawia, że znajdują się w centrum uwagi kolegów i nauczyciela. Uczniowie z dysleksją unikają zajęć. Bywa, że uczniowie dyslektyczni są przez grupę odrzucani i izolowani, np. siedzą z tyłu klasy, nie biorą czynny udział w zajęciach lekcyjnych. Uczniowie Ci są narażeni na dogadywanie, dokuczanie, a nawet może dojść do przemocy.

Uczniowie dyslektyczni posiadają również mocne strony, które niestety często nie są doceniane. Wynikać to może z dużych rozbieżności w dokonaniach tych uczniów, np. pomiędzy słabą pracą pisemną, a wspaniałymi odpowiedziami ustnymi czy też doskonałą treścią wypracowania, a licznymi błędami ortograficznymi.

Uczeń z dysleksją jest bardzo różnie oceniany, w zależności od sytuacji, w której się znajduje. Gdy komunikuje się za pomocą języka mówionego, sprawia wrażenie bystrego, natomiast gdy komunikuje się za pomocą pisma, pojawiają się jego specyficzne trudności językowe. Dzieci z dysleksją są na ogół twórcze i uzdolnione artystycznie, odznaczają się wyśmienitymi umiejętnościami w dyskusji, mogą również świetnie sobie radzić w naukach ścisłych, przyrodniczych, informatyce albo sporcie.

Należy pamiętać, że dysleksja nie przekreśla możliwości bycia dobrym uczniem. W systemie oceniania wewnątrzszkolnego należy dostosować wymagania do możliwości ucznia, co nie oznacza ich obniżania. Należy więc określić, w jakich zakresach te wymagania powinny być zmniejszone np. biorąc pod uwagę ortografię, a w jakich powinny być podwyższone np. wykonywanie dodatkowych zadań, ćwiczeń korekcyjno-kompensacyjnych, systematyczne korygowanie błędów w zeszytach. Systematyczna praca wykonana przede wszystkim w okresie nauczania początkowego przynosi duże efekty, ponieważ prowadzi do zmniejszenia, a nawet częściowego ustąpienia trudności w czytaniu i pisaniu. Nie podejmując stosownych działań, skazuje się dziecko na to, że niepowodzenia szkolne się pogłębiają. Mogą więc one być przyczyną wtórnych zaburzeń zachowania: emocjonalnych (nerwice)

i motywacyjnych (M. Bogdanowicz, 2002, s. 26-27; M. Bogdanowicz, A. Adryjanek, M. Rożyńska M., 2010, s.75).

Opracowała: mgr Anna Kowal-Słoboda

BIBLIOGRAFIA

1) Pozycje zwarte

1. **Bogdanowicz K. M.**, *Dysleksja a nauczanie języków obcych. Przewodnik dla nauczycieli i rodziców uczniów z dysleksją*, Wyd. I, Wydawnictwo Harmonia Gdańsk 2011.
2. **Bogdanowicz M., Adryjanek A., Rożyńska M.**, *Uczeń z dysleksją w domu. Poradnik nie tylko dla rodziców*. Wydawnictwo Pedagogiczne Operon, Gdynia 2010.
3. **Bogdanowicz M., Borkowska A.**, *Model rozpoznawania specyficznych trudności w czytaniu i pisaniu [w:] Podniesienie efektywności kształcenia uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Materiały szkoleniowe, Część I*, Warszawa 2010.
4. **Bogdanowicz M.**, *Niespecyficzne i specyficzne trudności w uczeniu się języków obcych*, [w:] Bogdanowicz M.; Smoleń M., *Dysleksja w kontekście nauczania języków obcych*, Gdańsk 2004.
5. **Bogdanowicz M.**, *O dysleksji czyli specyficznych trudnościach w czytaniu i pisaniu – odpowiedzi na pytania rodziców i nauczycieli*, „LINEA”, Lublin 1994.
6. **Bogdanowicz M.**, *Ryzyko dysleksji. Problem i diagnozowanie*, Wyd. I Wydawnictwo Harmonia, Gdańsk 2002.
7. **Bogdanowicz M., Smoleń M.**, *Dysleksja w kontekście nauczania języków obcych*, Wydawnictwo Harmonia, Gdańsk 2004.
8. **Domagała –Zyśk E.**, *Rola rodziców we wspomaganiu rozwoju dzieci ze specyficznymi trudnościami w uczeniu się*, [w:] Kornas-Biela D. (red.), *Rodzina: źródło życia i szkoła miłości*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2001.

9. **Grabowska A., Bednarek D.**, *Różnice płciowe w dysleksji*, [w:] Grabowska A.; Rymarczyk K. (red.), *Dysleksja: od badań mózgu do praktyki*, Instytut Biologii Doświadczalnej im. M. Nenckiego PAN, Warszawa 2004.
10. **Kaja B.**, *Diagnoza dysleksji*, Ossolineum, Bydgoszcz 2003.
11. **Mickiewicz J.**, *Jedynka z ortografii?: rozpoznawanie dysleksji, dysortografii i dysgrafii w starszym wieku szkolnym*, Tow. Naukowe Organizacji i Kierownictwa" „Dom Organizatora”, Toruń 2002.
12. **Reid G.**, *Dysleksja*, K.E. LIBER, Warszawa 2006.
13. **Stein J.**, *Wielokomórkowa teoria dysleksji rozwojowej*, [w:] Grabowska A.; Rymarczyk K., *Dysleksja: od badań mózgu do praktyki*, Instytut Biologii Doświadczalnej im. M. Nenckiego PAN, Warszawa 2004.
14. **Tyszkowa M.**, *Terapia zaburzeń motywacji i osobowości dziecka jako zadanie pracy reedukacyjno-wyrównawczej*, Warszawa 2001.
15. **Wróbel T.**, *Pismo i pisanie w nauczaniu początkowym*, WSiP, Warszawa 2004.
16. **Zakrzewska B.**, *Każdy przedszkolak dobrym uczniem w szkole*, WSiP, Warszawa 2006.